
Petar Stevanović

Upotrebna grnčarija sa eneolitskog lokaliteta Velimirovi Dvori – Ključ

Lokalitet Velimirovi Dvori u selu Ključ je jedan u nizu značajnih skoro otkrivenih, a nedovoljno istraženih ranoeneolitskih lokaliteta severozapadne Srbije, koji bi mogli da rasvetle pitanja u vezi sa dinamikom i mehanizmom kretanja socijalnih zajednica s kraja kamenog doba. Analizom fragmentovane keramike i drugih sačuvanih predmeta materijalne kulture ovog naselja, određena je njegova kulturna pripadnost, dok je stilsko-tipološkom analizom ono približno locirano i u vremenu. Studijom prostorne distribucije ove vrste materijala, ponuđen je i odgovor na pitanje o karakteru i funkciji naselja. U daljem delu istraživanja stavljen je akcenat na nalaze keramike iz eneolitskog perioda, korišćenjem originalnog analitičkog postupka. Ovom metodom utvrđen je minimalni broj posuda, koje su opredeljene prema formi i funkciji.

Na istraženom delu lokaliteta utvrđen je minimalan broj od 164 posude, a od tog broja je 25 funkcionalno određeno, pri čemu 19 posuda pripada različitim tipovima zdela za konzumaciju, dok postoji i 1 vrč i 5 lonaca. Ove se posude po svojoj formi približavaju izgledu posuda lasinjske kulturne grupe.

Uvod

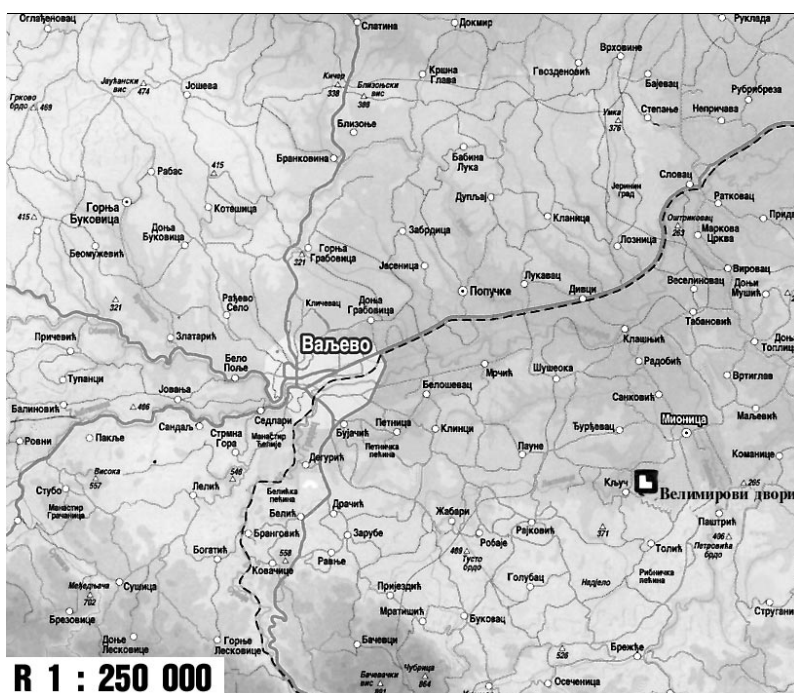
Lokalitet Velimirovi dvori (slika 1) nalazi se u selu Ključ, 5 km jugozapadno od Mionice, u samom centru sela. Zauzima deo platoa koji se uzdiže iznad reke Lepenice, koja u podnožju tog platoa (prečnika 150 m) pravi zaobilaznicu-meandar u obliku ključa, po kome je selo i dobilo ime.

Ostaci kasnosrednjevekovnog dvora su pripadali (po predanju) knezu Velimiru, koji ih je i izgradio. Srednjevekovni kompleks se sastoji od crkve, dvora i tzv. *mutvaka* (turske kuhinje), koji su međusobno udaljeni oko 50 metara, a deli ih savremeni seoski put. Delimično je očuvan bedem sa zapadne i istočne strane koji je imao odbrambenu funkciju čitavog kompleksa (slika 2).

Sistematsko arheološko istraživanje lokaliteta je otpočelo 1994. godine zaštitnim iskopavanjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture

*Petar Stevanović
(1978), Prvi maj 11,
11400 Mladenovac,
student 1. godine
arheologije, Filozofski
fakultet u Beogradu*

*MENTOR:
Andrej Starović,
arheolog
(Istraživačka stanica
Petnica)*

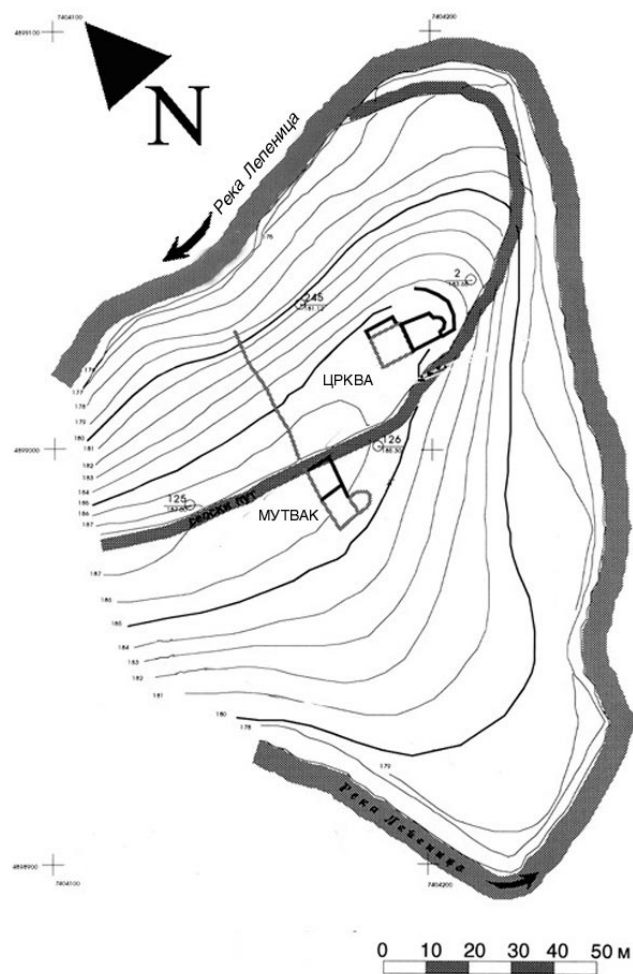
Slika 1.
Položaj lokaliteta
Velimirovi dvori u
selu Ključ.

Figure 1.
Location of the site
of Velimirovi dvori in
the village of Ključ.

Valjevo, pod rukovodstvom arheologa Željka Ježa. Vršena su istraživanja unutar crkve i mutvaka, pri čemu je pronađeno 60 grobova, a unutar prostorije 1 otkriven je ukop (jama) sa većom količinom srednjovekovnog materijala. Međutim, otkriven je i materijal koji ne pripada navedenom vremenskom periodu. Osim srednjovekovnog materijala, nađen je i materijal (kamen, kremen, keramika) koji datira iz vremena ranog bakarnog doba. Kasnijim istraživanjima 1995. godine otkriveno je eneolitsko naselje, koje se po topografskim odlikama, kao i po načinu formiranja, može opredeliti u vreme ranog eneolita. Kontrolne sonde su proširene oko navedenih objekata, gde je *in situ* pronađena znatna količina eneolitske keramike (npr. sedam delimično očuvanih posuda u kv. III). Pokraj mutvaka (prostorija 1) otkriven je stambeni horizont sa granicama stambene strukture - kuće, koji je konstatovan na osnovu veće količine lepa i ostataka nagorelih greda, ali je veći deo kulturnog sloja uništen, zato što se nalazi neposredno ispod srednjovekovnog kompleksa. Samom izgradnjom ovog kompleksa izgubljene su mnoge informacije vezane za eneolitsku strukturu, kao i za brojne artefakte koji su dislocirani iz svog primarnog konteksta.

Problem i cilj istraživanja

Cilj istraživanja ovog projekta je da se primenom formalne i funkcionalne analize keramičkih posuda utvrdi karakter serije, odnosno da se dobije slika o izgledu posuda i eventualnoj internoj tipologiji, kako bi se

Slika 2.
Topografski položaj i
arheološke strukture
na Velimirovim
dvorima.

Figure 2.
Topographic situation
and archaeological
structures at
Velimirovi dvori.

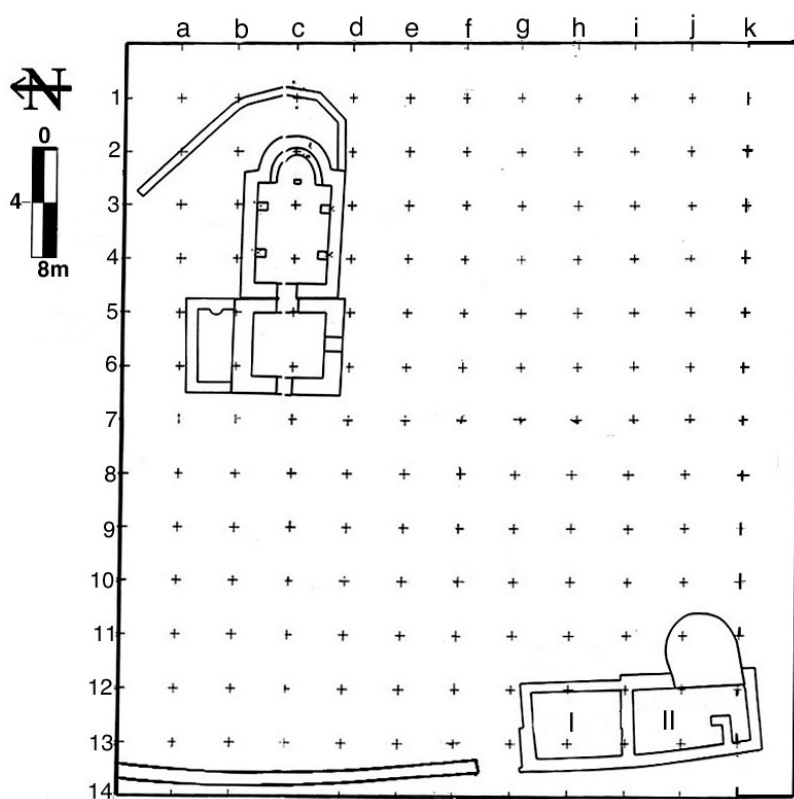
lokalitet preciznije relativno hronološki opredelio. Pored analize keramičkog materijala, bila bi neophodna kontekstualna analiza – studija tehničkih skica i planova, a upoređivanjem svih dobijenih podataka, ambicija je da se dobije odgovor o organizaciji stambene jedinice i dinamici primarne ekonomije prastorijske zajednice. Posredno, ovo daje relevantne podatke i o ekonomskoj organizaciji čitavog naselja.

Istraživanje se sastojalo iz tri faze:

1. faza predstavlja određivanje minimalnog broja posuda (MBP) od ukupnog broja fragmenata, kojima su ovi pripadali
2. faza – vizuelnom autopsijom se utvrđuju tehno-morfološke, formalne i najzad funkcionalne karakteristike posuda
3. faza se odnosi na analizu horizontalne distribucije nalaza; cilj je da se pomoću nje eventualno rekonstruiše posredno gabarit i interna organizacija prostora stambenog objekta.

Materijal i metode

Ukupno je obrađeno 1257 ulomaka upotrebne grnčarije, od čega 1093 fragmenata pripada statističkom delu zbirke, a 164 pripada inventarisanim autopsijskim delovima (obodi, drške, dna, ukrašena keramika). Tokom istraživanja 1995. godine proširene su kontrolne sonde, tako da se kvadratna mreža sastojala iz sledećih kvadrata (sl. 3): *b1-b5* zaključno sa otkopnim slojem (OS) 5; *c1* - OS 1; *e4* - OS 5; *h12-h13* - OS 3; *i12-i13* - OS 3; *j11* - OS 3; *l11-l12* - OS 8.

Slika 3.
Situacija
srednjeevokovnog
horizonta na
Velimirovim dvorima.

Figure 3.
Situation of the
Medieval horizon at
Velimirovi Dvori.

Sav keramički materijal iz eneolitskog perioda je obrađen pomoću šifrnika i kartona A1, A2 i A3 (o kojima govore radovi polaznika arheologije u *Petničkim sveskama* 45, str. 331-80), odnosno metodologijom analize keramičkih artefakata uspostavljenom od strane arheologa Andreja Starovića. Studijom forme posuda, njihovih delova kao i analizom tehnomofoških karakteristika određuje se posredno i funkcija posuda, a zatim i sam karakter serije. Poseban problem predstavlja činjenica da je stambena struktura iz koje potiču nalazi stradala u požaru visokog inteziteta, te

su svi nalazi sekundarno izgoreli, kao i znatno deformisani. Ovo dodatno otežava autopsijski deo studije, dok se i dobijeni metrički podaci (npr. prečnik oboda ili dna) moraju uzeti sa rezervom. Ukupan broj utvrđenih autopsijskih delova polazna je osnova za izračunavanje *minimalnog broja posuda* (MBP) u seriji. Autopsirani obodi, dna i drške naknadno su fizički poređani i grupisani prema istovetnim metričkim, formalnim i tehno-morfološkim karakteristikama. Nakon ovog dela analize određuje se i MBP. Posle konstatovanja minimalnog broja posuda i njihovog konteksta nalaza, pristupa se određanju njihove formalne i funkcionalne klase. Određivanje formalne i funkcionalne klase vrši se analizom podataka iz kartona A1 i A3. U daljem delu rada urađena je i stilsko-tipološka analiza posuda, s ciljem da se proveri preliminarna ideja o kulturnom karakteru ovih nalaza, koji prema stilsko-tipološkim osobinama predstavljaju mešavinu elemenata dve ranoeneolitske kulturne grupe: Lasinje na zapadu i Bubanj-Hum 1 na jugu i jugoistoku. Nakon ovoga, ambicija je i da se utvrdi stepen eventualne difuzije lasinjske kulturne grupe sa drugim istovremenim na centralnobalkanskom prostoru (npr. kasni Lendel, Bubanj-Hum 1 itd). Nakon što je izvršena analiza keramičkih posuda, opredeljene formalne i funkcionalne klase, naredni zadatak je analiza prostorne distribucije ove vrste nalaza. Kako se radi o poprilično devastiranom prostoru, grupisanje klastera je izvršeno na nivou razdvajanja unutrašnjosti objekta i okućnice.

Opis istraživanja

Serijski je pre analize poređana prema rastućim tehničkim celinama, odnosno prema rastućim kvadratima i otkopnim slojevima. Svaki fragment je obrađen i inventarisan, a zatim spakovan. Kao što je već napomenuto, analitička obrada je vršena pomoću uspostavljene metodologije, odnosno upotrebom podataka kartona A1, A2, A3. Karton A1 je karton na kome se nalaze opšte karakteristike fragmenata kao što su: tehno-morfološki, formalni, metrički podaci i podaci vezani za kulturno opredeljenje. Na kartonu A2 se upisuju podaci vezani isključivo za tehno-morfološke karakteristike fragmenata: sastav gline, primese, kvalitet pečenja, boju i poroznost površine. A3 karton ili karton formalnih karakteristika sadrži u sebi podatke vezane za formu svakog pojedinačnog autopsijskog dela posude. Ti podaci se odnose na obod, vrat, rame, trbuh, dno, nogu i dno posude. Svaki fragment je obrađen uz pomoć analitičkog šifrnika, a podaci unešeni u odgovarajuće rubrike A kartona. Tako je dobijena baza podataka, koja je automatizovana formiranjem kompjuterske baze. Sekundarna analiza vršena je uz pomoć kompjutera.

Kada je obrađen sav keramički materijal, odvojeni su i inventarisani karakteristični autopsijski delovi posuda (obod, drška, dno) od statističkih

(neautopsijskih) delova (vrat, rame, trbuh), nakon čega je ispunjen i evidencioni list (EL karton).

U daljem delu istraživanja je utvrđen *minimalni broj posuda* (MBP) analizom podataka iz kartona A1, gde se za karakteristične autopsijske delove klasifikuju kategorije vezane za tretman sirovine, kvalitet pečenja i obradu površine, debljinu zida fragmenta i prisutnost inkluzija u sirovinskoj glini. Autopsijski delovi sa podudarnim navedenim vrednostima, naknadno vizuelno ponovo autopsirani, najverovatniji su pripadnici jedne iste posude.

Utvrđivanje *formalne klase* izvršeno je na osnovu stanja očuvanosti forme posude (minimum 30-50 %), tamo gde je bilo moguće izvršiti grafičku rekonstrukciju posude. Debljina zida posude, kao i očuvani detalji na fragmentu (izlivnik, perforacija drške), kombinovani sa prethodno analiziranim formalnim i tehno-morfološkim karakteristikama, pokazatelji su najverovatnije *funkcije posude*.

Konačno, urađen je i *kontekstualni nivo* analize ovih nalaza. Kao rezultat, dobijena je analitička skica na osnovu situacije koja prikazuje eneolitski horizont, kao i tabela distribucije materijala (distribiciona analiza) gde se nalazi prikaz nađenih posuda unutar i van strukture.

Rezultati

Kao rezultat osnovne autopsijske analize, utvrđena je struktura keramičke serije sa Velimirovih dvora (tabela 1):

Tabela 1. Struktura keramičke serije na lokalitetu Velimirovi dvori – Ključ

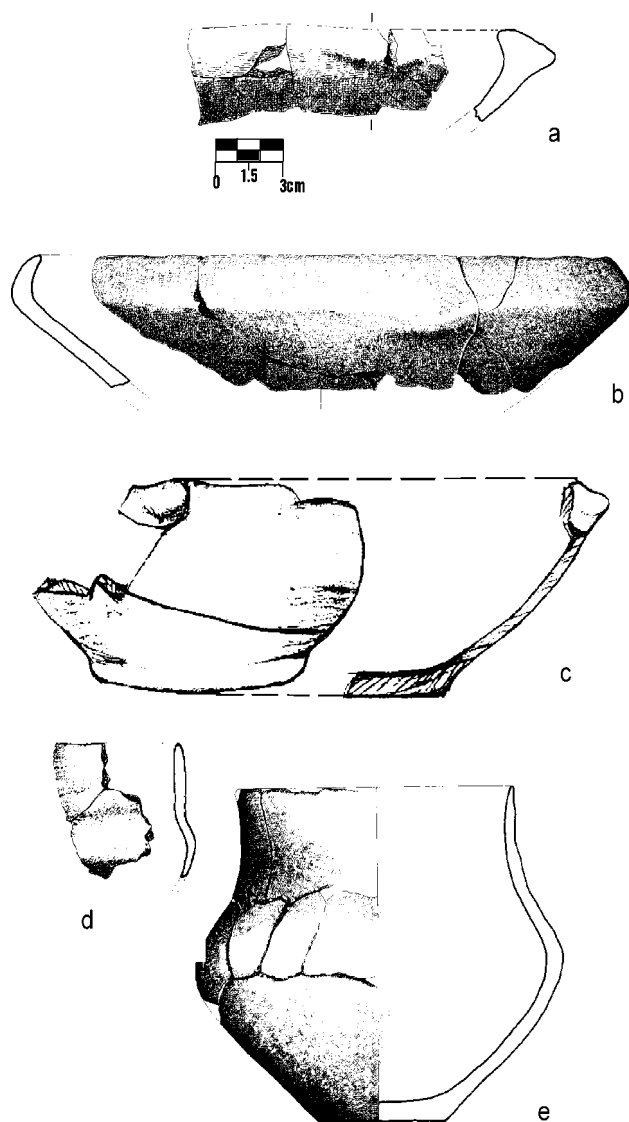
Autopsijski delovi					Ukupno	Neautopsijski Total delovi	
Obod	Dno	Drška	Ornamentisani fragmenti	1093		1257	
89	54	20	1	164			

Vizuelnom analizom autopsijskih delova posuda, a zatim i upoređivanjem njihovih tehno-morfoloških karakteristika utvrđen je najmanji broj (MBP) od ukupno 164 posude. Od ovog broja, samo 25 je pouzdano i funkcionalno opredeljeno, na osnovu očuvanosti forme i drugih karakteristika (debljine zida, prisustva inkluzija, primarne poroznosti zida fragmenta i slično). Samo kod 3 posude je očuvanost tolika, da je bilo moguće izvršiti njihovu potpunu i grafičku i fizičku rekonstrukciju.

Kao rezultat formalne analize, izdvaja se nekoliko formalnih klasa koje će preliminarno biti prodiskutovane u ravni formalno-tipološke analize. S obzirom na činjenicu da je broj posuda kojima je formalna klasa

određena srazmerno mali, autor smatra da nije uputno davati tabelarni prikaz svih njihovih formalnih osobina.

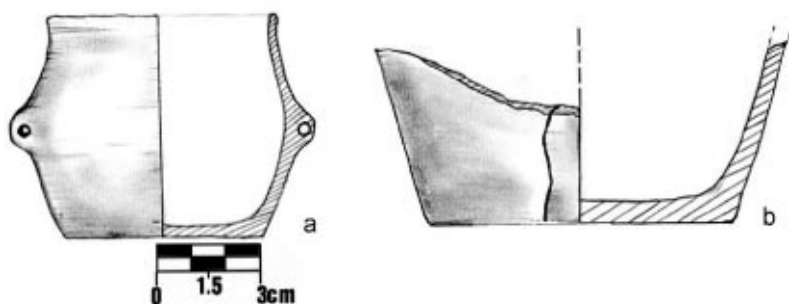
Od posuda brojnošću dominiraju oksidaciono pečene **zdele** konične forme, uvučenog oboda, sa četiri male jezičaste drške postavljene odmah ispod oboda (slika 4 a-c). Prema funkcionalnim karakteristikama, mogu se odrediti kao posude za konzumaciju. Pored njih, postoji i drugi tip srazmerno većih zdela (visine do 13 cm). Ove veće zdele su bikonične forme sa nešto produženim vratom, takode oksidacionog pečenja. Ovakve zdele služile su za serviranje hrane (4 d-e). Zdela 4e je imala dovoljno sačuvanih delova da se i fizički rekonstruiše.

Slika 4.
Zdele za konzumaciju
i serviranje hrane sa
Velimirovih dvora.

Figure 4.
Consumption and
food serving bowls
from Velimirovi dvori.

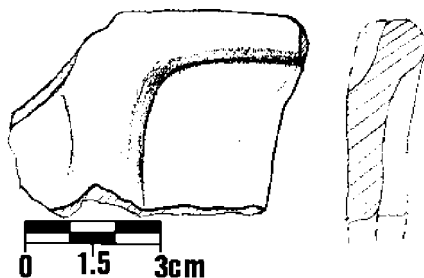
Lonci su pretežno heksaedarske forme, poneki sa dve tunelaste drške na središnjoj zoni trbuha (slika 5 a, b). U glini od koje su spravljeni, kao inkluzija se nalazi krupan šljunak. Primetni su i tragovi sekundarnog gorenja na spoljnoj strani dna ovakvih posuda, što je znak da su one služile za termičku obradu hrane.

Slika 5.
Tipične forma lonca sa lokaliteta Velimirovi Dvori.

Figure 5.
Typical forms of pots from the site of Velimirovi dvori.

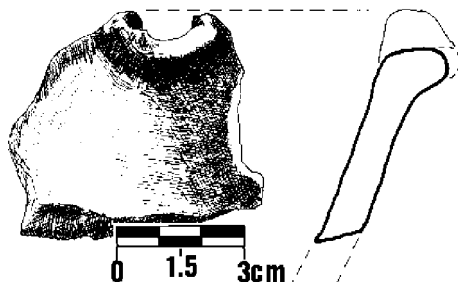
Prisustvo ornamentike je veoma oskudno. Konstatovano je na samo jednom fragmentu posude i predstavlja vertikalnu plastičnu traku (slika 6).

Slika 6.
Fragment ornamentisane keramike sa Velimirovih dvora.

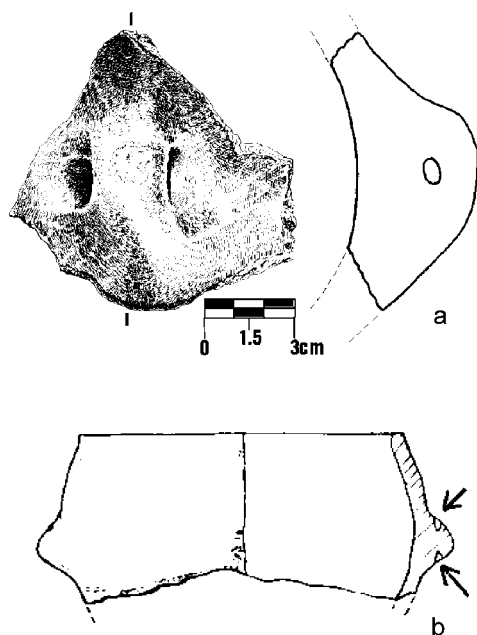
Figure 6.
An ornamented vessel sherd from Velimirovi dvori.

Konstatovan je i fragment oboda vrča sa izlivnikom, tako da se funkcionalna klasa suda može odrediti kao konzumacijska, odnosno za serviranje tečnosti (slika 7).

Slika 7.
Fragment oboda vrča sa izlivnikom sa Velimirovih dvora

Figure 7.
Rim fragment of a spouted jar from Velimirovi dvori.

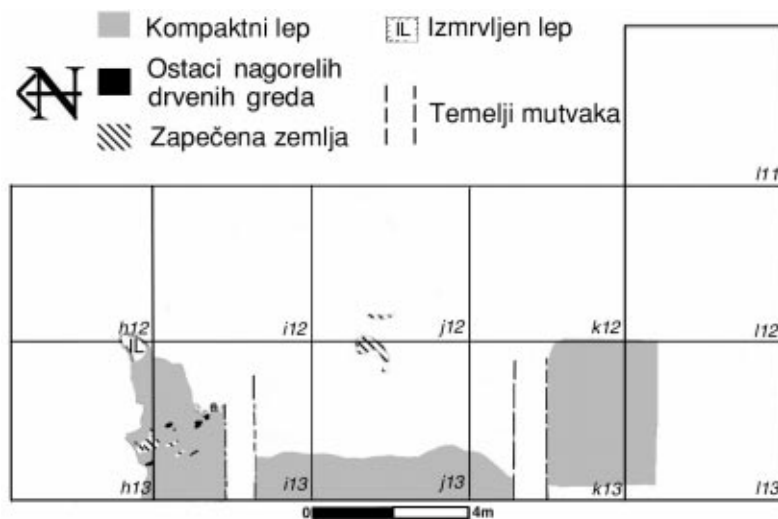

Slika 8.
 Forme i oblici drške
 na posuđu sa
 Velimirovih dvora.

Figure 8.
 Forms and shapes of
 the vessel
 handles/knobs from
 Velimirovi dvori.

Od interesantnih detalja forme autopsijskih delova, na lokalitetu preovlađuju jezičaste drške (slike 4b, 8b) nad tunelastim (slika 5a) i trakastim (slika 8a). Na jednom fragmentu ovakve drške se jasno uočavaju tragovi vertikalne započete perforacije (slika 8b).

Analiza horizontalne stratigrafije urađena je na osnovu tehničkih skica sačunjenih tokom iskopavanja. Rezultat je definisani gabarit stambenog objekta, kao i njegova okućnica (slika 9):

Slika 9.
 Arheološki ostaci
 eneolitske stambene
 strukture na
 Velimirovim dvorima.

Figure 9.
 Archaeological
 remains of the
 Chalcolithic living
 structure from
 Velimirovi dvori.

Kontekstualnom analizom je utvrđeno da se više od polovine MBP nalazi van stambene strukture, dok u ukupnom broju nalaza okućnica dominira sa preko 60 % (tabela 2).

Tabela 2. Prostorna distribucija keramičkih posuda sa Velimirovih dvora

Objekat	Autopsijski delovi			Neautopsijski delovi	Ukupno
	Obod	Dno	Drška		
Kuća	28	26	/	436	490
Okućnica	59	28	20	657	764 (+3 cele posude)
Total	87	54	20	1093	1257

Diskusija i zaključak

Formalno-tipološke karakteristike keramike bubanjsko-humske kulturne grupe, odnosno njene faze I (prema M. Garašaninu) slične su keramičkom materijalu sa lokaliteta Velimirovi Dvori. Među oblicima keramike posebno se izdvajaju sledeći: *zdela*, zastupljena u fazi Bubanj-Hum I u nekoliko tipičnih varijanti. Najkarakterističniju formu predstavlja zdela sa uvučenim obodom, koja je i najtipičnija forma ove i sledeće faze. Sa spoljne strane trbuha ovakvih zdela može se nalaziti mala horizontalno probušena jezičasta drška (Garašanić 1973: 176; T. 28, 1).

Fina keramika bubanjsko-humske kulturne grupe je tanjih zidova, a pravljena je od gline mešane sa sitnim zrnima peska i ujednačeno je pečena. Gruba keramika je debljih zidova, ponekad i lošije pečena, sa glinom u kojoj se nalaze krupnije primese (krupniji pesak, šljunak). Ovi sudovi su pretežno otvorenokrke do žućkaste ili sive boje (Garašanić 1956-7: 272). Drške se javljaju u vidu širokih i visokih trakastih a konstatovane su i raznolike forme bradavičastih malih bušenih ili nebušenih drški (Garašanić 1973: 180). Jezičaste drške javljaju se ponekad na prelomu zdele sa uvučenim obodom (ibid).

U lasinjskoj kulturi, odnosno njenoj predklasičnoj fazi – stepenu I (po S. Dimitrijeviću 1979) posude se odlikuju finom izradom, a sačuvaniji deo recipijenta pokazuje oblik plitke zdele. Za ovu fazu je karakterističan i oblik oštro prelomljene klasične sopotske zdele. Fine posude se ističu u znaku bikoničnih zdela sa jezičastim aplikacijama koje se u profilu ističu kao produženje vrata. Tipična odlika lasinjskog dizajna, koja se iskazuje već u ovom stepenu je konkavno oblikovanje (profilisanje) donjeg dela recipijenta kod zdela i amfora. Taj je trend bio delimično uočljiv i u kasnovinčanskom i u lenčelskom repertoaru. Glina finog i grubog posuđa sadrži inkluzije, pečenje je mahom redukciono, ali pretežno lošeg kvaliteta.

Proizvodi su mahom sive, smeđe i oker boje, često neujednačene boje na površini posude. Ukrašavanje se manifestuje plastičnim trakama (Dimitrijević op. cit: 154, T. XIX: 9-10), slično ornamentisanom fragmentu sa Velimirovih dvora (sl. 6).

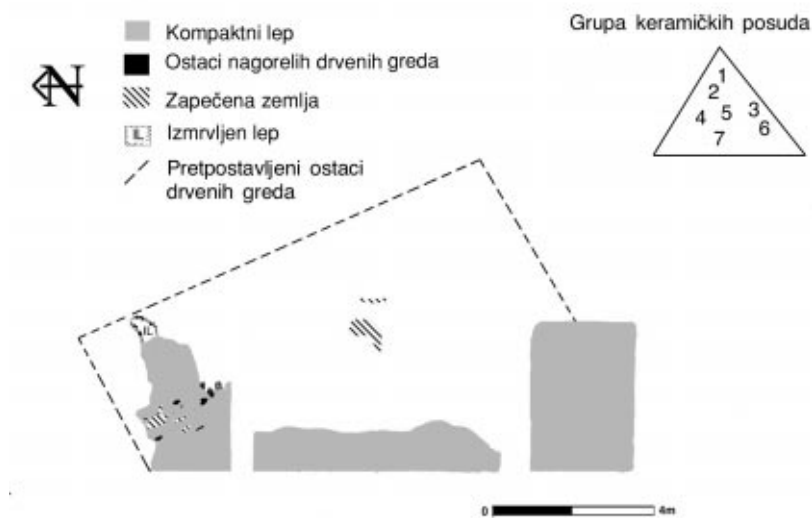
Zdele sa lokaliteta Velimirovi Dvori (sl. 4) svojom formom i oblikom se približavaju tipičnim lasinjskim zdelama (uporedi: Dimitrijević 1979: 157, sl. 5/1-2). Čak i forme manjih lonaca prepoznajemo kao slične (Dimitrijević, op. cit: T. XXI/4, 5).

S druge strane, nalazimo sličnosti i između naših primeraka zdela i nekih karakterističnih bubanjsko-humske varijante sa jezičastim drškama koje se nalaze na unutra povijenom obodu. Jezičaste drške koje se po formi i obliku zatiču na posudama lasinjske i bubanjsko-humske kulturne grupe takođe su primetne na lokalitetu o kome govori ovaj rad. Međutim, i geografski položaj i formalno-tipološka sličnost više ide u prilog ideji da lokalitet Velimirovi dvori predstavlja mešavinu ova dva elementa, sa izrazitijim lasinjskim elementom.

Naknadnom komparativnom analizom horizontalnog plana arhitektonске strukture i distribucije pokretnih nalaza keramičkih posuda, došao sam do predloga rešenja oblika, veličine i pravca prostiranja kuće, kao i prostornog odnosa prema njenoj okućnici. S obzirom na to da se veća količina materijala izgradnjom mutvaka ne nalazi u svom primarnom kontekstu, možemo konstatovati da većina tog materijala potiče iz same stambene strukture. Temelji mutvaka, a i samih dvora su dovoljno duboki tako da prodiru unutar eneolitskog horizonta. Grupa keramike, odnosno pet delimično celih posuda koje se *in situ* nalaze u kvadratu III van strukture i granica lepa, postavljaju pitanje da li je ova struktura bila jednočelijska ili je bilo više njih.

Pošto se kvadrat III nalazi uz sam zapadni profil i usled nedovoljne istraženosti lokaliteta, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je postojala i neka druga struktura unutar iskopa (slika 10):

Eneolitska kuća sa Velimirovih dvora može biti jasan reper određenja kulturne pripadnosti naselja i zbog prirodnog položaja na kome se nalazi. Naselja lasinjske kulture kao i drugih eneolitskih kultura centralnog Balkana se nalaze prvenstveno na rečnim gredama i uzvišenjima iznad manjih reka i rečica, gde imaju prirodnu zaštitu u slučaju eventualne opasnosti. Mada se na osnovu istražene površine ne može pouzdanije govoriti o dužini i ukupnoj površini kuće, ova je očito bila izdužene osnove i većih dimenzija od uobičajenih ranih bubanjsko-humskih, koje su skoro kvadratne osnove, promera od približno 6.5×5.5 m (Garašanin 1973: 170, 172, sl 3). Krovna konstrukcija najverovatnije podrazumeva krov na dve vode, kako je to bilo uobičajeno za naselja lasinjske grupe. Međutim, značajna razlika je u tome što lasinjski stambeni objekti su skoro po pravilu poluze-

Slika 10.
Pretpostavljena
veličina i granica
eneolitske kuće i
okućnice sa
distribucijom
keramičkih nalaza.

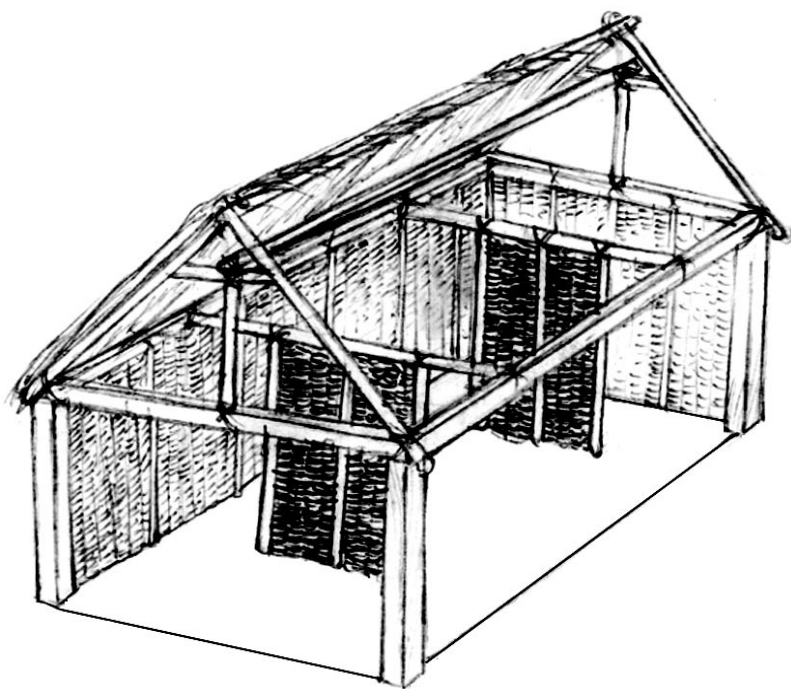
Figure 10.
Supposed size and
boundaries of the
Chalcolithic house
compared with
distribution of the
pottery.

munice ili zemunice, izuzev na naselju Vis-Modran (Dimitrijević 1979: 148). Konstrukcija nadzemne kuće na Velimirovim dvorima podrazumeva i debele drvene stubove vertikalno pobodne u zemlju, a verovatni pregradni zidovi od pletera delili su kuću na tri dela. Idealna rekonstrukcija ovog objekta predložena je u narednom prilogu (slika 11)

Lasinjska kultura, karakteristična prvenstveno za oblasti severoistočne Bosne Slavonije i zapadnog Srema, nasleđuje u svom životnom prostoru kasno-vinčansku (Vinča D2) i kasnosopotsku (Sopot III) kulturu. Na taj način postaje nosilac najranijeg eneolita, te je i nosilac adekvatnih promena, koje je u slavonsko-sremskom prostoru i području severne Srbije proizvela badenska, a u području Potisja tisapolgarska kultura. Od svoje I do III faze, lasinjska kultura je istovremena sa badenskom, kostolačkom, ranom i klasičnom vučedolskom kulturom (Dimitrijević op. cit: 178-180).

Eneolitski horizont Velimirovih Dvora se ne može sa velikom tačnošću kulturno opredeliti, zbog srazmerne siromašnosti pokretnih nalaza, što za ovaj period i nije tako čudno. Područje gornje Kolubare zauzima specifično mesto u razvoju neolita i eneolita u centralnobalkanskom prostoru. Prema svojim prirodnim i geografskim atributima, zatvoreno i donekle sklonjeno od glavnih komunikacija koje prelaze preko Balkana, ovo područje je u razvoju praistorijskih kultura zadržalo izvesnu težnju za čuvanjem određenog autohtonog identiteta (Jež 1985).

Kulturno-hronološki okvir ranoeneolitskih naselja severozapadne Srbije takođe nije pouzdan, zbog veoma malog broja istraženih lokaliteta. Lokaliteti kao što su *Bodnjik* (Palavestra i dr. 1993) i *Benske Bare* (horizont III – Trbuhović i Vasiljević 1983) prilično mogu da pomognu u vezi rasvetljavanja pitanja relativne hronologije Velimirovih Dvora. Sa loka-

*Slika 11.
Idealna
rekonstrukcija izgleda
eneolitske kuće na
Velimirovim dvorima.*

*Figure 11.
Ideal reconstruction
of the Chalcolithic
house at Velimirovi
dvori.*

liteta Bodnjik-Družetić ima dovoljno karakterističnih fragmenata sa formom oboda i drški a i dekoracijom, koji omogućavaju okvirno kulturno i hronološko opredeljenje. Ostali tipovi posuda – zdele sa unutra povijenim obodom i jezičastim drškama na obodu, ukazuju na pripadnost ovog lokaliteta širokom Bubanj-Salkucta-Krivodol kompleksu (Palavesta i dr. op. cit; Tasić 1979). Lokaliteti ranog eneolita Bubanj-Salkuca-Krivodol kompleksa u zapadnoj Srbiji gotovo da nisu bili poznati, sa izuzetkom oskudnih podataka sa istraživanja M. Zotovića. Na gradinskom lokalitetu Kuline situiranom u kanjonu Velikog Rzava, pronađen je bikonični pehar sa dve naspramne drške, kao i zdele sa malim jezičastim drškama (Zotović 1985: T. II/2; T. III/7), što odlikuje materijal Bubanj-Huma 1a. Iako se ovaj materijal razlikuje od ostalog materijala nađenog na drugim lokalitetima zapadne Srbije (Petnica, Bodnjik, Benske Bare), situacija oko kulturnog opredeljenja je takođe diskutabilna.

Bodnjik bi bila najseverozapadnija tačka Bubanj-Salkuca-Krivodol kompleksa, sudeći po rasprostranjenosti lokaliteta ove kulturne grupe (up. Palavestra i dr. 1993).

Istraženiji lokalitet Benske Bare u Šapcu daje mnogo više informacija vezanih za hronologiju eneolita na tlu severozapadne Srbije (Trbuhović i Vasiljević 1983). Samo naselje u Benskim Barama je bilo smešteno na uzvišenom platou okruženom vodom.

Problem kulturnog opredeljenja lokaliteta Velimirovi dvori kao eventualnog naselja lasinjske kulture sastoji se u tome što u Posavini, a

naročito sa ove strane Drine, ne postoje konstatovani direktni tragovi ove kulture. Mešavina različitih elemenata (lasinjskih i bubanj-humskih) u izgledu keramičkih nalaza, kao i topografija i izgled naselja i kuća, možda otvara pitanje postojanja jedne zasebne periferne varijante u okviru kompleksa Bubanj-Salkuca-Krivodol.

Lokalitet Velimirovi dvori u selu Ključ predstavlja značajni fenomen razumevanja kulturne istorije severozapadne Srbije, sa prelaska kamenog doba u metalno. Smatram da terensko istraživanje Velimirovih dvora ne treba da ostane na ovome, već narednih godina treba započeti sistematska terenska istraživanja, kako bi se mogla jasnije razumeti kulturna istorija valjevskog kraja.

Literatura

Dimitrijević, S. 1979. Lasinjska kultura. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (ur. A. Benac). T. III: 137-157. Sarajevo: Svjetlost

Garašanin, M. 1956-1957. Iskopavanja na Bubnju kod Niša (Prethodni izveštaj za 1954-1956. godinu). *Starinar* (n.s.) VII-VIII: 269-274

Garašanin, M. 1973. *Praistorija na tlu SR Srbije* (tom 1 i 2). Beograd: Srpska književna zadruga

Jež, Ž. 1985. Pregled neolitskih i eneolitskih kultura Gornje Kolubare. *Istraživanja*, II: 43-57. Valjevo: Narodni muzej/SAD/ISP

Palavestra, A., Bogdanović, I. i Starović, A. 1993. Bodnjik-Družetić – eneolitsko gradinsko naselje. *Glasnik SAD* 9: 186-191

Tasić, N. 1979. Bubanj-Salcuta-Krivodol kompleks. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, (ur. A. Benac). T. III: 87-114. Sarajevo: Svjetlost

Truhović, V., Vasiljević, M. 1983. *Najstarije zemljoradničke kulture u Podrinju*. Šabac: Narodni muzej

Zotović, M. 1985. *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvođenog doba u zapadnoj Srbiji*. Beograd: SADJ

Petar Stevanović

Ordinary Pottery from the Chalcolithic Settlement of Velimirovi dvori

The Chalcolithic site of Velimirovi Dvori presents one of several recently discovered and poorly explored Early Chalcolithic sites in Western Serbia. Those sites could enlighten some issues on dynamics and manner of cultural change among different communities at the end of the Stone Age.

The site is located 5 km southwest from Mionica, in the center of actual village of Ključ. Rescue excavations lasted from 1994 to 1995.

A living horizon has been discovered at the lowest layers of the site. Concentrations of the postholes and daub floor define the area of a living structure (daub house). Many pottery sherds were found, and they can be parts of at least 164 vessels (19 bowls for consumption, 1 jar and 5 pots for food processing).

The analysis of excavated pottery sherds (using original methodology created by Andrej Starović, PSC's archaeologist) was conducted to obtain data about minimal number of vessels (MNV) at the site, its formal-typological determination, as well as the distribution among different structural site elements.

Formal analysis of the vessels showed up leading formal type – conical well fired *bowl* with restricted rim, four tongue-like knobs in the zone just below the rim. *Pot* is mostly semi-oval, with slightly elongated neck, and with or without two tunnel-like handles in central zone of the vessel wall. In raw material – clay, larger silicate gravels can exist, as well as traces of secondary firing at the exterior surface of base, the sign of heating during the food processing. Besides of consumption and food preparation vessels, several finds of the jars were also discovered.

Spatial distribution of the pottery artifacts shows a general distinction between two main areas: house interior and the household.

Chalcolithic horizon at the site of Velimirovi dvori possess characteristics that can be determined as an eclectic mixture of the Early Chalcolithic cultural groups of *Lasinja* (Slavonija, Western Srem and NE Bosnia) and *Bubanj-Hum 1* (Central and Eastern Serbia). Existence of that type of mixture possibly means that a regional cultural variant emerged in the beginning of the transitional period between the Neolithic and Bronze Age. Several recently discovered settlements in the region of NW Serbia (*Benske bare – Šabac*, *Bodnjik-Družetić* and *Kalenić*) stand as the witnesses of such an idea.

The area of the Upper Kolubara river takes specific place in the development of the Neolithic and Chalcolithic of the Central Balkans. Naturally protected and somewhat aside from main crossroads of the Balkans, it was still keeping certain aspiration towards preserving its autochtone identity during the development of many late prehistoric cultures.

